

УДК 159.9.072.532:343.8

СТИМУЛЮВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Наталія КОЛОМІЄЦЬ,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Чернігівського національного технологічного університету

SUMMARY

Scientific positions from the point of understanding the concept 'encouragement' as the method of influence on convicted people via stimulation have been analyzed in this article. The essence of the problem of law-abiding behavior is outlined by the fact that it is inseparably connected by: firstly – addressing to the personally-individual moment in a criminally-executive law; secondly by seeking stimulation measures, law-abiding people's behavior providing and protection that would testify about convict's active attitude concerning law duties and requirements. The effectiveness and efficiency of encouragement depend on certain factors that were defined. The definitions of reason, interest, necessity and effectiveness have been investigated as the basic ideas of encouragement. Law features of stimulation are exposed. The definitions of "stimulus" and "stimulation" were confronted. Reasonable effectiveness of encouragement for stimulation convicted offenders' law-abiding behavior in a criminally-executive law is grounded in this article

Key words: encouragement, criminally-executive law, convict, stimulus, stimulation, lawful behavior

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано наукові позиції стосовно розуміння поняття «заохочення» як способу впливу на поведінку засуджених шляхом стимулювання. Сутність проблеми правослухняної поведінки окреслена тим, що вона нерозривно пов'язана, по-перше, зі зверненням до індивідуально-особистісного моменту в кримінально-виконавчому праві; по-друге, із пошуком засобів стимулювання, забезпечення та захисту такої правослухняної поведінки засуджених, яка б свідчила про активне ставлення засудженого до своїх обов'язків і вимог права. Визначено фактори, від яких залежить дієвість і ефективність заохочення. Досліджено поняття «мотив», «інтерес», «потреби» як основи заохочення. Розкрито ознаки стимулів у праві. Зіставлено поняття «стимул» і «стимулювання». Обґрунтовано ефективність заохочення в кримінально-виконавчому праві для стимулювання правослухняної поведінки засуджених.

Ключові слова: заохочення, кримінально-виконавче право, засуджений, стимул, стимулювання, правомірна поведінка.

Постановка проблеми. Засуджена особа – це суспільно небезпечна особа, причина такої небезпечності – неправомірна поведінка, наслідком якої є протиправна діяльність, що заборонена Кримінальним кодексом України. Саме тому до способу виправлення ув'язненого необхідно зарахувати стимулювання правомірної поведінки, яке доцільно проводити на рівні таких форм направлення особистості, як бажання та намагання.

Сутність проблеми правослухняної поведінки окреслена тим, що вона нерозривно пов'язана з таким:

- по-перше, зі зверненням до індивідуально-особистісного моменту в кримінально-виконавчому праві;
- по-друге, із пошуком засобів стимулювання, забезпечення та захисту такої правослухняної поведінки засуджених, яка б свідчила про активне ставлення засудженого до своїх обов'язків і вимог права.

Іншими словами, зумовленість правомірних дій відповідністю їх нормативним вимогам повинна бути доповнена зумовленістю дій мотивацією ціннісного плану [1, с. 381]. Причому треба зазначити, що юридичною проблемою є не стільки визначення та оцінювання правослухняної поведінки засуджених, скільки її стимулювання, де цей процес стимулювання може характеризуватися тривалістю, динамічністю, мати певну організацію й черговість у застосуванні різних стимулювальних заходів впливу (з визначенням лише напряму зусиль і навіть без досягнення якогось певного результату (правослухняної поведінки)) [2, с. 116].

Актуальність теми. На теренах незалежної України над проблемами кримінально-виконавчого права досить плідно працюють такі вчені, як К.А. Автухов, В.А. Бадира, І.Г. Богати-

рьов, О.І. Богатирьова, Т.А. Денисова, О.М. Джуца, В.Г. Ємельянов, О.Г. Колб, І.С. Михалко, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, О.Г. Фролова, С.І. Халимон, І.С. Яковець та ін.

Проте комплексних порівняльних наукових досліджень з означеної проблеми в Україні не проводилось. Виходячи з цього, тема статті є вкрай актуальною.

Метою статті є визначення ролі й значення заохочення як одного з видів стимулювання правослухняної поведінки засуджених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багато вчених розглядають заохочення в межах правового стимулювання, визнають його одним із видів правових стимулів. Крім того, раніше вказувалося, що в науці кримінально-виконавчого права немає єдності у визначенні поняття «заходи заохочення», але разом із тим дослідники сходяться на думці щодо наділення цих правових явищ стимулювальними рисами, а в низці випадків отожднюють їх зі стимулами, здатними впливати на поведінку засудженого, заходами чи засобами такого впливу.

В.В. Нирков вважає, що правове заохочення – це вид правового стимулювання, що застосовується щодо суб'єкта за добросовісне виконання ним своїх обов'язків (заслуга) або досягнення соціально корисного результату, що перевищив звичайні вимоги (особливі заслуги), метою якого є активізація правомірної поведінки, а також учинення подібного іншими [3, с. 108].

В.М. Галкін окреслює заохочення як правові засоби, що спрямовані на сприяння соціальній переорієнтації осіб, котрі вчинили злочини, стимулювання добровільного відвернення, нейтралізації або зменшення негативних наслідків злочинів [4, с. 94].

Х.Д. Алікперов зазначає, що заохочувальні норми кримінального права відрізняються від інших норм цієї галузі права тим, що схвалюють, стимулюють соціально-корисну поведінку осіб, котрі вчинили злочин шляхом пом'якшення кримінально-правового обтяження. Їхня специфіка полягає у визначенні юридично не обов'язкової, але соціально бажаної поведінки, вони породжують обов'язок або право відповідних органів застосувати заохочувальну акцію [5, с. 67].

Подібна термінологічна невизначеність потребує уточнення визначень та основних ознак стимулу, щоб установити, чим є заходи заохочення – стимулами, пільгами, заходами, засобами досягнення певних цілей і завдань або чимось іншим? [6, с. 34].

І. Кант уважав, що людина стає особистістю завдяки самоусвідомленню, яке відрізняє її від звірів і дає їй змогу вільно підпорядковувати своє «Я» моральному закону. Поведінка особи визначається потребами, а також іншими суб'єктивними й об'єктивними моментами, пов'язаними з її задоволенням.

«Потреба» – це відчуття нестачі в чому-небудь; стан відомої нестачі, яку організм намагається поповнити. Зовнішнім виявом потреби є інтерес. Поняття інтересу трактується по-різному, що зумовлено багатоаспектністю цієї категорії. Інтерес у психологічному змісті слова є специфічним напрямом особистості, яка лише опосередковано зумовлена усвідомленням її суспільних інтересів.

Інтерес – це зосередженість на визначеному предметі думок, що викликає прагнення ближче познайомитися з ним, глибше в нього проникнути. Він виявляється тільки через свідомість людини. Інтерес, який проник у людську свідомість, стає мотивом до досягнення мети.

Мотив – це внутрішня пробуджувальна причина. Але на особистість діє не тільки внутрішній, а й зовнішній чинник у вигляді правового стимулу. Стимул – це те, що неодмінно відображається в почуттях або мисленневих образах, водночас реально стосується потреби й інтересів особистості [7, с. 163–164].

З метою встановлення змісту терміна «стимул» першочергово потрібно звернутися передусім до словників. Так, стимул (від лат. *stimulans* – спонука) – спонукування до дії, зворушеність; стимулювати – збуджувати, хвилювати, спонукати [8, с. 436].

Стимули, що визначені нормативно-правовими актами, набувають характеру правових стимулів. Правовий стимул – це закріплена в нормі права публічна можливість особи задовольняти потреби та інтереси шляхом використання свого суб'єктивного права й (або) виконання юридичних обов'язків, а також отримати нагороду у вигляді різних матеріальних й інших благ як закономірний наслідок правомірної поведінки, що перевищує звичайно пропоновані вимоги [9, с. 8].

Н.А. Гущина зауважує, що правові стимули становлять спонукальні фактори, які виступають ціннісно-орієнтаційними та інформаційно-психологічними засобами впливу на свідомість і поведінку індивіда ззовні, містяться в законодавстві й інших формах права. Внутрішні спонукальні мотиви в поєднанні з факторами зовнішнього впливу зацікавлюють індивіда, залучають до здійснення активних дій і викликають бажання бути заохоченим [10, с. 19].

О.Ф. Скакун розглядає правовий стимул (англ. *Legal stimulus*) як правове спонукування до правомірної поведінки, створення сприятливих умов для задоволення інтересів суб'єкта права. Крім того, визначає ознаки стимулів у праві:

1) передбачають режим сприяння для здійснення інтересів особи;

2) містять указівки про розширення обсягу можливостей, свободи суб'єкта права;

3) спрямовані на позитивні мотиви поведінки;

4) розраховані на підвищення позитивної правової активності;

5) мають на меті упорядкування динаміки суспільних відносин, розвиток соціальних зв'язків [11, с. 293–294].

Слушно зазначає С.В. Венедіктов, який виходить із того, що стимулювання має відповідати потребам, інтересам і здібностям працівника, наголошуючи на тому, що механізм стимулювання має бути адекватним механізму мотивації працівника [12, с. 35]. Автор, спираючись на це, поєднує механізм стимулювання з механізмом мотивації. При цьому під мотивацією він пропонує розуміти процес свідомого вибору людиною того або іншого типу поведінки, що визначається комплексним впливом зовнішніх (стимули) та внутрішніх (мотиви) факторів [13, с. 76].

Зауважимо, що не кожен стимул є заохоченням. Правове стимулювання може бути як позитивне, так і негативне. Розглядаючи заохочення як певні стимули, потрібно зупинитися також на загальних підходах до визначення розуміння стимулів та умов, за яких та чи інша норма матиме здатність стимулювати поведінку засудженого. Стимули – це інформаційні атрибути управління. Стимул виступає, з одного боку, як образ предмета потягу, його орієнтир, а з іншого – як подразник, що примушує до реакції, спрямованої на досягнення цього предмета. У цьому стосунку стимул є головною причиною активності, оскільки, з одного боку, доки стимул не сформований, ні про яку активність мова йти не може, з іншого – наявності стимулу вже достатньо для початку активності. Будучи головною причиною (початком) активності людини, стимул є її метою, яка, у свою чергу, є ідеальним, наперед визначеним результатом людської активності, спрямованої на перетворення дійсності відповідно до усвідомленої людиною потреби. Мета є безпосереднім внутрішньо спонукальним мотивом людської діяльності, наслідком активності [6, с. 35].

Отже, стимул містить у собі причину й мету активності в нерозчленованому вигляді. Розмежування причин і цілей, що відбувається під впливом свідомості особи, зумовлює виникнення мотиву. Але сутність, основу, рушійну силу різних видів людської активності становлять потреби, а мотиви лише є конкретними різноманітними виявами цієї сутності. Мотиви та мотивацію розглядають у психології як причини, що визначають вибір спрямованості поведінки й діяльності суб'єкта. На відміну від мотивів, мета людської діяльності завжди усвідомлена. Мета завжди зрозуміла самому суб'єктові, а також іншим людям. Мотиви – це надбання насамперед самого суб'єкта, вони можуть виявлятися як його унікальні та глибокі переживання й не завжди є зрозумілими для інших. Але саме образ задоволення потреби примушує людину виявляти активність (стимул як причина); образ задоволення потреби змушує людину зробити цю активність якомога більш результативною (стимул як мета) [14, с. 29]. На підставі вищевикладеного В.В. Карелін стверджує, що саме існування в засудженого певних інтересів дає підставу для існування самих правових стимулів [6, с. 38].

Як бачимо, науковці однакостайні: правові стимули – це фактор формування спонукальних мотивів правомірної поведінки. Однак мотиваційно-стимулювальна роль правової системи заслуговує особливої уваги й аналізу. Одночасно треба відмітити роль позитивних правових стимулів, що породжуються за допомогою заохочувальних правових норм. Правове заохочення викликає в суб'єкта зацікавленість в отриманні додаткових благ. Така зацікавленість зумовлює бажання здійснювати соціально корисні вчинки, що виходять за межі вимог правової нор-

ми. А.І. Скімова відзначає, що саме на таких особливостях поведінки побудована система правових стимулів, що застосовуються в правовій сфері.

Слушно зауважує І.В. Михалко стосовно того, що стимул – це один із багатьох складових стимулювання, поняття «стимулювання» з поняттям «стимулу» співвідносяться між собою як ціле й частина. Тому стимул і стимулювання – це різні поняття, серед яких поняття «стимулювання» є ширшим, ніж «стимул», до змісту якого входять стимулювальні заходи (законні інтереси, суб'єктивні права, пільги, заохочення), позитивні стимулювальні конструкції (умовно-дострокове звільнення), стимулювання персоналу органів виконання покарань, результати стимулювання тощо. Тому важливим у кримінально-виконавчому законодавстві є врегулювання дефініцій таких правових категорій, як «стимул», «стимулювання», «стимулювання правослухняної поведінки засуджених», «заохочувальні норми», що стане підґрунтям подальшого вдосконалення сфери стимулювання засуджених. Особливої уваги потребує розробка методик зі стимулювання правослухняної поведінки засуджених у практичній діяльності установ, що допомогло б адміністрації в реалізації індивідуальних програм виховання засуджених і стимулюванні [2, с. 125].

Правове стимулювання полягає в різнорівневому впливі на особистість, що формує соціально корисну поведінку, у якій діалектично поєднуються суспільні й особисті потреби та інтереси. Слушним є зауваження з цього приводу В.М. Кудрявцева, що стимулювальний вплив права полягає в юридичному визнанні, забезпеченні й захисті правомірних вчинків, корисних для суспільства, у їх моральному й матеріальному заохоченні [11, с. 31–32]. Такий підхід до сутності стимулювання є найбільш поширеним, але не загально визнаним.

І.Е. Звечаровський зазначає, що правове стимулювання – це процес цілеспрямованого впливу на особистість, який здійснюється за допомогою системи взаємопов'язаних державно-правових заходів, що закріплені в заборонних, зобов'язальних і заохочувальних нормах права. Цей процес оснований на урахуванні різних рівнів внутрішньої регуляції й того змісту потреб та інтересів, що формуються під впливом умов життєдіяльності [16, с. 116–117]. В основі стимулювання, на думку науковця, лежать дві органічно пов'язані ознаки: 1) об'єктивність стимулу – він є зовнішнім фактором впливу на особу; 2) суб'єктивність стимулу – він є активатором практичної поведінки особи. «Усе те, що приводить людей до діяльності, – підкреслює дослідник, – у соціальному сенсі має пройти через їхні голови, і будь-який зовнішній вплив тільки в процесі складної психічної діяльності, пов'язаної із системою потреб особистості, перетворюється у внутрішні спонукання до дії» [16, с. 74].

О.В. Левін процес стимулювання охарактеризував як процес, спрямований на спонукання людини до активної діяльності шляхом виявлення зацікавленості в досягненні заохочувального результату, що включає критерій правового схвалення активної правомірної поведінки, унаслідок чого для особи характерним є настання будь-яких позитивних наслідків [17, с. 9–10].

Суперечки, що виникають у розумінні стимулювання, пояснюються величезним різноманіттям юридичного інструментарію, що, взаємодіючи та комбінуючи різні засоби, бере участь у правовому регулюванні та правовому впливі [18, с. 6–7].

Думки науковців стосовно цього питання розділилися. Одна група науковців вважає, що поняття «стимулювання» й «заохочення» синоніми. Прихильники цього погляду підкреслюють, що сутність стимулювання не може полягати в тому, що особа примушується до тієї чи

іншої поведінки під страхом покарання [19, с. 105–106]. Аналогічної позиції дотримується й П.В. Хряпінський, на думку якого така позиція більш гармонійно узгоджується із правовими стимулами та правовими обмеженнями як основними соціальними регуляторами поведінки особи [18, с. 38]. Зовнішній вплив на волю і свідомість людей за допомогою права може здійснюватися в різний спосіб, але загалом зводиться до двох основних методів: диспозитивного методу заохочення соціально корисних різновидів поведінки й імперативного методу заборони визначених суспільно-небезпечних діянь, реалізація якого забезпечується застосуванням заходів примусу [21, с. 101].

І.С. Михалко впевнена, що в галузі кримінально-виконавчого права правові стимули являють собою лише позитивні заходи (законні інтереси, суб'єктивні права, пільги, заохочення) і не повинні включати негативні заходи (обов'язки, заборони, покарання тощо). Цей науковець зазначає: «Стимули (стимулюючі заходи впливу) в галузі кримінально-виконавчого права – це передбачені кримінально-виконавчим законодавством засоби заохочувального характеру, що застосовуються в суворо встановленому законом порядку органами й установами виконання покарань до засуджених для схвалення їх виправлення під час відбування покарання» [2, с. 124].

Негативні заходи впливу за своєю природою хоча й здійснюють певний стимулювальний вплив, але саме в галузі кримінально-виконавчого права несуть у собі значні відмінності у змісті й методи впливу, тобто діляться на групи (наприклад, у формулюванні законодавцем галузевого принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених ми знаходимо чітке виокремлення стимулювальних (позитивних) і примусових (негативних) заходів впливу на засуджених» [2, с. 123].

Друга група вчених (Ю.В. Голик, В.М. Баранов, І.Е. Звечаровський, А.В. Наумова, Г.О. Петрова, І.А. Тарханова та ін.) визначає стимулювання як поштовх до правомірної поведінки за допомогою засобів мотиваційного впливу – позитивного й негативного. Зокрема, на думку В.М. Баранова, «стимулювання – одне з діалектичних понять, яке поєднує в собі дві протилежності – заохочення й відповідальність. Якщо відповідальність є негативною стороною методу стимулювання, то заохочення – його позитивною стороною» [22, с. 34]. А на думку А.Ф. Сизого, у кримінально-виконавчому праві стимулювання правомірної поведінки засуджених здійснюється за допомогою різних норм. І.С. Яковець, К.А. Автухов стверджують, що до стимулювальних належать не тільки примусові (обов'язки, стягнення, заборони, покарання) і заохочувальні засоби (права, пільги, привілеї, заохочення). Заохочення і стягнення – це заходи, що за певних умов можуть стимулювати поведінку засудженого.

Для багатьох засуджених позбавлення волі означає зміну діяльності в бік погіршення, що може виправити осіб, котрі вчинили імпульсивні або необережні злочини. Зокрема, позбавлення волі сприяє викоріненню шкідливих звичок, ізолює засудженого від шкідливого впливу з боку колишніх друзів. Кара за злочинну недбалість активізує увагу, змінює психологічну установку на ризикові вчинки тощо. Вона хоча сама по собі не виправляє, але здатна вплинути на тих, хто порушив кримінальний закон усупереч своїй позитивній правосвідомості внаслідок різних психологічних зривів.

Висновки. Що стосується нашої точки зору, то ми переконані, що поняття «стимул» і «заохочення» – це не синоніми. Головною особливістю методу стимулювання, який відрізняє його від заходів заохочення, є те, що показники, умови, види, міри й коло стимульованих

осіб у разі застосування стимулювання встановлюються заздалегідь, тому стимул, на відміну від заходів заохочення, починає діяти не тільки після, а й на початку вирішення будь-якого завдання, отримання винагороди не повинно залежати від волі та розсуду адміністрації. На думку О.В. Кузьменко, О.Г. Стрельченко, стимулювання – це засіб впливу на свідомість і психіку людини, що пов'язаний із реалізацією суб'єктивного права або отриманням особами винагород за свою соціально активну правомірну поведінку [23, с. 22].

Отже, на нашу думку, заохочення є частиною методу стимулювання, тобто ці поняття збігаються між собою за родовидовим принципом. Зокрема, стимул є родовою категорією, а заохочення – його видом. Це засіб впливу, який через інтереси та свідомість спрямовує волю людей на здійснення корисних, з погляду суб'єкта управління, діянь. Заохочувальний вплив застосовується за результатами виконання справ. Заохочення як один із видів стимулювання до правослухняної поведінки засуджених потребує свого подальшого наукового вивчення, практичного застосування в галузі кримінального права для виправлення засуджених та уточнення юридичного формулювання, уникнення двозначного трактування в кримінально-виконавчому законодавстві України.

Список використаної літератури:

1. Малахов В.П. Концепция философии права / В.П. Малахов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 751 с.
2. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених : [монографія] / І.С. Михалко. – Х. : Право, 2013. – 200 с.
3. Нырк В.В. Поощрение и наказание как парные юридические категории : дисс. ... канд. юрид. наук / В.В. Нырк. – Саратов, 2003. – 278 с.
4. Малько А.В. Правовое стимулирование: проблемы теории и практики / А.В. Малько // Правоведение. – 1994. – № 3. – С. 10–22.
5. Аликиперов Х.Д. Освобождение от уголовной ответственности : [монография] / Х.Д. Аликиперов. – М. : Моск псих.-социал. ин-т; ИПК РК Генер. прок. РФ ; Воронеж : МОДЕК, 2001. – 128 с.
6. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених : [монографія] / [В.В. Карелін, І.С. Яковець, К.А. Автухов] ; заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Право, 2014. – 240 с.
7. Филипська В.І. Дослідницькі підходи до поняття, видів та заходів заохочення вчителів до самовдосконалення / В.І. Филипська // Педагогіка. – 2013. – № 19. – С. 162–171.

8. Философский энциклопедический словарь / сост. Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.

9. Стрельченко О.Г. Заохочення як метод управління у сфері охорон здоров'я : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.Г. Стрельченко ; Київський національний університет внутрішніх справ, МВС України. – К., 2008. – 19 с.

10. Гущина Н.А. Поощрение в праве: Теоретико-правовое исследование : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.А. Гущина ; С.-Петербург. ун-т МВД России. – СПб., 2004. – 344 с.

11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.

12. Венедітков С.В. Матеріальне та моральне стимулювання ефективної професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України: теоретичний аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / С.В. Венедітков. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. – 186 с.

13. Смолярова М.Л. Правові засоби стимулювання в трудовому праві / М.Л. Смолярова // Теоретико-прикладні застави правової науки: сучасний вимір : матеріали Науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 25 грудня 2014 року). – Запоріжжя : ФОП Зеленкевич Л.П., 2014. – С. 130–133.

14. Пустовіт Ж. Поняття соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина / Ж. Пустовіт // Право України. – 2000. – № 3. – С. 28–33.

15. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология: [монография] / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.

16. Звечаровский И.Э. Стимулирование в праве: Понятие и структурные элементы / И.Э. Звечаровский // Правоведение. – 1993. – № 5. – С. 112–117.

17. Левин О.В. Стимулирование в праве: теоретические и практические аспекты : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.В. Левин ; Нижегород. гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского. – Н. Новгород, 2006. – 26 с.

18. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : [навчальний посібник] / П.В. Хряпінський. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 192 с.

19. Трофимов В.В. Позитивные юридические средства и право сотрудничества: постановка проблемы / В.В. Трофимов // Правоведение. – 2008. – № 2. – С. 163–177.

20. Тимошенко В. Примус як мотив поведінки / В. Тимошенко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 104–106.

21. Эффективность правовых норм : [монография] / [В.Н. Самощенко, В.И. Никитинский, И.С. Самощенко и др.]. – М. : Юрид. лит., 1980. – 280 с.

22. Баранов В.М. Поощрительные нормы советского социалистического права : [монография] / В.М. Баранов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 148 с.

23. Кузьменко О.В. Феномен адміністративно-правового заохочення : [монографія] / О.В. Кузьменко, О.Г. Стрельченко – Львів : ВАТ «Льв. книж. фабр. «Атлас», 2010. – 204 с.